

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ Й ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА
ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ Й СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА
ЖУРНАЛІСТИКИ**

**Семантико-стилістичні особливості мови
української народної пісні**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка II курсу 201М
групи
Спеціальності 035 Філологія
Спеціалізація 035.01 українська мова та
література
Освітньо-професійної
(наукової) програми Філологія
(українська мова та література)
Чуєва Антоніна Миколаївна

Керівник: доцент кафедри
української й слов'янської філології та
журналістики, кандидат філологічних
наук Карабута Олена Павлівна

Рецензент: старший викладач кафедри
журналістики, реклами та зв'язків з
громадськістю Вінницького державного
педагогічного університету
ім. М. Коцюбинського, кандидат
філологічних наук Цепкало Тетяна
Олександрівна

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Місце фольклору серед інших форм існування національної мови.....	8
1.1. Наддіалектний характер фольклорного мовлення.....	8
1.2. Вивчення фольклору в історії української літературної мови.....	20
РОЗДІЛ 2. Аспекти стилістичних особливостей пісенного мовлення.....	26
2.1. Лексика народнопісенних текстів та її семантичне варіювання.....	26
2.2. Внутрішньосистемні потенції словотворення у фольклорній мові.....	35
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

1. **ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
2. **СУМ** – Словник української мови в 11 томах / [АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні]; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1970-1980. **Т. 2** : Г-Ж / ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. 1971. 550 с.; **Т. 3** : З / ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 1972. 744 с. **Т. 4** : І-М / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. 840 с.; **Т. 5** : Н-О / ред. тому: В. О. Винник, Л. А. Юрчук. 1974. 840 с.

ВСТУП

Вивчення літературної мови в усіх її функційно-стильових і експресивно-стильових різновидах, у широкому соціолінгвістичному плані з урахуванням мовно-культурного, мовнокраїзнавчого аспектів неодмінно пов'язане з проблемою «мова фольклору і літературна мова». Мова усної поетичної творчості народу передає прийдешнім поколінням і факти героїчної історії, і картини соціального та родинного побуту, і різноманітніші гами людських почуттів, оцінок, утілених у відшліфовані словесно-виражальні форми.

Активний процес розвитку мови закономірно включає в себе широке збирання і практику видань фольклорних творів, пізнання історико-тематичних, мовно-структурних ознак української народної творчості. Записи фольклорних творів, на думку дослідників, «дають змогу простежити витворення народнопоетичного словника, дослідити шляхи зародження національно-культурної конотації в лексиці, фразеології літературної мови,... у мові фольклору виявляють «національно-семантичну систему як специфічне відображення історії суспільства, пізнавальної діяльності народу» [7, с. 9]. Складна семантична структура слова співвідноситься не з одним поняттям, з багатьма асоціаціями і «зв'язок слів з поняттям більш чи менш прямолінійний у сфері вільних (прямих номінативних і похідних номінативних значень), в інших типах значень настільки злитий із специфікою певної конкретної мови, що загальнолюдський, понятійний, логічний зміст у них обростає з усіх боків своєрідними формами із змістовими відтінками національної творчості цього народу» [8, с. 192].

Слід відзначити, що аналіз фольклорних текстів диференціюється залежно від мети дослідження. А публікації і наукові розвідки, присвячені такому аналізу, вперше з'являються лише у ХІХ столітті, причому їх автори приділяли більше уваги літературознавчому чи

культурологічному аспектам вивчення фольклорних творів. І актуальним сьогодні є праці О. О. Потебні, якому належить розрізнення завдань при вивченні, зокрема, мови народної пісні.

Та протягом останніх десятиліть ми спостерігаємо активізацію інтересу саме до лінгвістичних, зокрема, стилістичних досліджень усної народної творчості. І у зв'язку з цим варто б було згадати про діяльність та значний внесок у розвиток лінгвофольклористики Дея О., Єрмоленко С., Нудьги Г., Рильського М., Русанівського В., у роботах яких обґрунтовується думка про те, що мова численних фольклорних збірників – це не тільки зафіксована мить давньої поетичної творчості, а й живий компонент сучасної української літературної мови.

Зауважимо, що хоч над вивченням особливостей фольклорного мовлення, безперечно, працювало чимало дослідників, але й досі деякі питання залишаються не вирішеними.

Отже, **актуальність** нашого дослідження полягає у недостатньому висвітленні окремих аспектів стилістичного функціонування фольклорних творів, зокрема української народної пісні.

Тема випускової роботи «Семантико-стилістичні особливості мови української народної пісні» тісно **пов'язана з науково-дослідною темою** кафедри української і слов'янської філології та журналістики «Закономірності розвитку української мови і практика мовної діяльності», бо досліджувана лексична система мови характеризується своєю динамікою, оскільки має таку особливу ознаку, як відображати навколишній позамовний світ і внаслідок цього зазнавати постійних змін. Це твердження можна проілюструвати висловлюванням О. Мельничука про процес розвитку мови, її функціонування. Він наголошує, що «...як постійний процес суспільної діяльності мова розвивається протягом усієї історії людства» [29, с. 26].

Мета роботи: вивчити механізм виникнення та функціонування фольклоризмів, з'ясувати питання наддіалектності фольклорної мови та стильової приналежності уснопоетичних творів, проаналізувати залежність лінгвістичного оформлення таких творів від виконуваної функції, дослідити специфіку семантичного варіювання на різних мовних рівнях та особливості семантичної трансформації традиційного писемного слова у творчості окремих письменників ХХ ст. (М. Вінграновський, І. Драч, Л. Забашта, Л. Костенко, Б. Олійник).

Досягнення основної мети магістерської роботи забезпечується розв'язанням наступних **завдань:**

- 1) визначити місце фольклору серед інших форм існування національної мови;
- 2) вивчити специфіку досліджень фольклору в історії літературної мови;
- 3) дослідити залежність семантики народнописемного тексту від використання варіацій на різних мовних рівнях: словотвірному, лексичному, фразеологічному;
- 4) виявити особливості семантико-стилістичного та структурного варіювання в українській народній пісні;
- 5) вивчити семантико-стилістичну специфіку пісенної символіки.

Об'єктом наукової роботи є уснопоетичні твори українського фольклору.

Предмет дослідження: семантика та особливості стилістичного використання фольклоризмів.

У процесі дослідження було використано такі **методи:** метод лінгвістичного спостереження, метод аналізу семантики досліджуваних одиниць, а також контекстологічний аналіз, описовий, трансформаційний та компонентний методи.

Джерела нашого дослідження – це збірки усної народної творчості.

Апробація: за матеріалами дослідження подано статтю «Вивчення фольклору в історії української національної мови на сучасному етапі» у Магістерських студіях (XXII).

Робота складається зі вступу, двох розділів основної частини та висновків.

РОЗДІЛ 1

МІСЦЕ ФОЛЬКЛОРУ СЕРЕД ІНШИХ ФОРМ ІСНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ

1.1. Наддіалектний характер фольклорного мовлення

Для розвитку суспільства, крім соціальної, політичної, економічної складової, велике значення має мова, як одиниця духовного розвитку, що функціонує у різних формах.

Коли говорять про літературну мову з її ознаками полівалентності, під якою розуміється обслуговування всіх сфер національного життя, нормованості, загальнообов'язковості для всіх членів колективу, стилістичної диференційованості, то її протиставляють насамперед такій формі національної мови, як діалекти. Мова усної народної творчості розглядається звичайно як джерело формування літературної мови. Фольклор виконує роль каталізатора уніфікуючих, спільних тенденцій, що творять літературну мову на ґрунті народно-розмовного мовлення.

Дослідники підкреслюють спільні й відмінні риси таких культурно-історичних утворень, як літературна мова і мова фольклору. Дехто вважає, що мова усної народної поезії, побутуючи в дописемний період, становить окремий етап розвитку власне літературної мови. При цьому добір мовних засобів (формул) визнається характерною ознакою як для мови ділової, так і для усної народної поезії: «Мова усної поезії, формальні елементи в мові права та звичаю в своїй сукупності становлять ту міру обробленості, добору, наддіалектності, яка дає підставу зарахувати їх до ранніх періодів історії літературних мов, до джерел їх історії» [10, с. 441]. Тобто літературна мова, за цими твердженнями, має дві форми усної реалізації – усну народну творчість у її донаціональний період і усні різновиди стилів у національний період розвитку літературної мови. Такий висновок робиться на підставі врахування

ознаки відшліфованості, наддіалектності виражальних засобів фольклорної мови.

Ф. П. Філін, заперечуючи наведене твердження, наголошував на тому, що мова усної поезії, хоч і оброблена і підпорядкована певним нормам, відрізняється від полівалентної літературної мови. Такий висновок робиться на підставі врахування ознаки відшліфованості: «Фольклор виконує естетично-пізнавальну функцію, а «полівалентною» в дописемний період була тільки повсякденна звичайна мова, що відповідає практично потребам суспільства. Спочатку «проза життя», і потім уже художній (і будь-який інший) вимисел» [50, с.187]. Отже, полівалентності літературної мови протиставляється одновалентність фольклору.

Мова нації, співвідносячись із певною діалектною основою, розвивається на народно-розмовному наддіалектному ґрунті, яка має, по-перше, літературну мову в її писемному та усному різновидах і функціонально-стильовому розшаруванні, по-друге, діалектне мовлення, по-третє, мову фольклору. В. В. Виноградов підкреслював значення наддіалектності фольклорної творчості як основи формування літературної мови: «Саме в надрах усної народної творчості закладався фундамент майбутньої національної мови. Стилі народної поезії (особливо билини, історичні пісні, казки, прислів'я) були чужі місцевій обласній винятковості» [7, с.100].

У самій природі усної народної творчості, в поширенні варіантів пісень, казок закладена тенденція до стирання діалектних відмінностей. А. В. Десницька, вивчаючи наддіалектні форми усної мови, простежує їх розвиток від мови давньоруської народності. Уснопоетична мова давньоруської народності, на думку дослідниці, була над діалектною [13, с. 71].

Пізніше діалекти (у зв'язку з процесами соціально-мовного відокремлення і розшарування) вплинули на діалектне забарвлення мови фольклору. А. В. Десницька вважає, що діалектні нашарування в давньоруському фольклорі, зокрема в епічному жанрі з'явилися пізніше. Взагалі, в мові різних фольклорних жанрів по-різному виявляється ступінь близькості до діалекту. Ф. П. Філін відзначав, що в період до XVII ст. «кожне наріччя і кожне койне були зразком самі для себе. Хіба що тільки в пісенному фольклорі залишалось місце для наслідування, перенесення з однієї землі в іншу тих самих мовних відмінностей, та ще в приказках і прислів'ях» [50, с. 97]. Отже, традиції збереження мовно-виражальних фольклорних засобів, перенесення їх у новіші часи й на інші території спричиняються до витворення фольклорного койне.

Відомий дослідник історичної поетики О. М. Веселовський звертав увагу на виникнення в умовах усної народної творчості поетичного койне, особливого поетичного стилю народної пісні, яка в усіх народів відштовхується від виразних діалектизмів і прагне високого стилю, близького до літературної мови [5, с. 358-360]. Найбільше територіальних відмінностей мають, як правило, казки, в пісенному жанрі – дитячі й обрядові пісні, найменше діалектизмів у народній епічній поезії.

Дослідник бачить багато подібного в тому, як із сусідства і взаємних впливів діалектів витворювався словник, спільні форми літературної мови, що складалася на певній території, і як взаємодіяли народні обласні пісні, із стилістичних форм і прийомів яких народжувався загальний поетичний стиль. У самій природі народної пісні закладено прагнення висловити її поетичний зміст не буденною звичною мовою, тобто не діалектом, а мовою піднесеною, словник і граматики якої відрізняються від розмовного мовлення.

Наддіалектний характер української народнопісенної мови виявляється не тільки в тому, що виразні діалектні особливості нейтралізуються або що спостерігається міграція слів з одного територіального різновиду мови в інший. Народнопісенна мова прагне до тривалого збереження елементів давньої літературної мовної практики. П. Г. Житецький підкреслював зв'язок мови української народної творчості з літературною традицією, відзначав високий стиль історичних дум і пісень, співвіднесеність цього жанру з писемною літературою: «В мові та поетичному стилі українських дум виступає книжний лад, що свідчить про не пропащу без сліду для народної свідомості літературну діяльність українських письменників» [22, с. 4].

Лексика староукраїнської літературної мови, як засвідчує В. М. Русанівський, властива фольклорним текстам, наприклад, виданій у 1837 році «Русалці Дністровій» [39, с. 212]. Проникнення літературних форм у фольклорне мовлення так само нівелює його діалектне забарвлення, як і вживання усталених формул, властивих усім жанрам фольклору.

Про застиглість епічних формул, архаїчність деяких зворотів як одну з ознак наддіалектності народної поезії говорять і дослідники інших літературних мов. Питання діалектного мовлення в проекції на народнопісенну мовну творчість розглядає А. П. Євгенєва: «Співак творить на своєму діалекті, користуючись своїми нормами, але в його творі буде менше діалектизмів, ніж у його повсякденній мові, тому що билину, пісню і под.. він створює, спираючись на традицію, яка допомагає йому при відборі типових і яскравих форм» [14, с. 17].

Українська народнопісенна творчість засвідчує й стилістичне використання діалектних слів – зіткнення в тому самому тексті різних діалектних джерел, які усвідомлюються творцем пісні як рівнозначні художньо-виражальні засоби. Наприклад, у мовно-пісенній творчості

відомої народної співачки Явдохи Зуїхи спостерігається стилістичне обігрування діалектизмів:

**Ой не жаль мені, молоденькій,
Ні бинди, ні лянточки** [36, с. 173].

**Чом ви, світилки, не співаєте?
Десь ви зубів та не маєте,
Боїтесь співати,
Щоб не показати.
Повставляйте зуби з ріпи
Та будете пісні *пiти*** [36, с. 184].

**На вулиці дві куриці
З *пiтухами* б'ються ...
На вулиці дві куриці
З *когутом* пасуться** [36, с. 288].

**Запряжу я три *когути*
Ще й *курку* чубату...** [36, с. 290].

У мові народної співачки певний запас діалектних слів різної територіальної прив'язаності існує як спільний лексичний фонд, який допомагає підсилити зміст думки, передати її нейтральне, частіше стилістично виразне – жартівливе, розмовне – забарвлення. Стилістичне призначення такої наддіалектної лексичної взаємодії у мові пісні цілком очевидне.

Характерно, що автори публікацій народних пісень нерідко застерігають про часткове збереження особливостей діалектного мовлення у пісенних текстах, причому з кваліфікацією певних форм як діалектних не завжди можна погодитися. Зокрема, дієслівні форми на **-ова-** порівняно з відповідними формами на **-ува-** є відображенням не діалектної, а давньої літературної традиції: «Тексти пісень, взятих із старих видань і рукописних фондів, у збірнику подаються за нормами сучасного українського правопису зі збереженням характерних діалектних лексичних і деяких фонетичних особливостей. Наприклад, зберігаються енклітичні форми займенників у різних відмінках – «ми»,

«ті», «тя», зберігається написання часток «ся», «сі» перед зворотним дієсловом (*ся дивують*), залишаються, згідно з оригіналом, суфікси «ова», «ьова» замість «ува», «юва» (*чатовати, даровати*), зберігається тверде закінчення дієслів теперішнього часу 3-ої особи, однини і множини в піснях, записаних у західних областях України (*ходить, ідуть*)... Якщо в одному і тому ж тексті та чи інша діалектна особливість витримувалась непослідовно, то її не зберігаємо (*горел – орел, дванадцять – дванадцять*)». Виконавці і записувачі народних пісень здійснюють шліфування народнопісенної мови в напрямі наближення її до літературних норм.

В основі діалектних особливостей мови народної пісні і «зникнення» їх по відношенню до літературної мови є те, що автори поезій своїми мовними знахідками створювали нові варіанти народної мови.

Такі факти відомі з біографії Софії Тобілевич, Лесі Українки та інших видатних культурних діячів України.

Якщо процес олітературення народнопісенної мови був характерний для фольклористичної практики ХІХ – початку ХХ ст., то в період масового поширення і засвоєння літературно-мовних норм він ще більше інтенсифікується. Наявність діалектних особливостей у фольклорному матеріалі може свідчити не тільки про локальне походження твору, не тільки про те, що він не встиг вигладитися в процесі побутування, а й про стилістичне використання діалектизмів у народнопісенній мові. Лексичне варіювання в мові пісень, а також стильове розшарування народнопісенної мови щодо проникнення діалектної лексики є показником активних процесів лексико-семантичної взаємодії різних діалектів.

За спостереженням дослідників, діалектна диференціація в таких жанрах фольклору, як балади-хроніки, історичні пісні, більша, ніж у високому стилі фольклорного мовлення – думах.

Наддіалектний характер фольклорного мовлення, зокрема пісні, підтверджується як функціонуванням синонімів, що походять із різних діалектів, у тому самому творі, так і використанням їх у варіантах того самого твору. Часто послуговувалася лексичними синонімами, пов'язаними з різним діалектним середовищем, Явдоха Зуїха:

Чи я в тебе не хазяйка
Чи не господиня [36, с. 449].

Лексична, фонетична варіантність сигналізує про неоднакову діалектну основу пісенних варіантів:

Я й не топила, я й не варила
І вечеря не скипіла [31, с.101].

Бо я в пецу не палила
Та й вечеру не варила [31, с.79].

Деякі з лексичних народнопісенних варіантів, паралельно вживаючись у фольклорній мові, відбивають рівноправність стилістично-нормативних літературних синонімів, наприклад:

Ні палила, ні топила,
Вечеряти не варила [31, с.77].

Крім того, є випадки, коли лексичні варіанти мови народної пісні по-іншому трактуються сучасними лексичними нормами, порівняймо дієслова *взуватися* і *вбуватися*, з яких перше відповідає нейтральному стилеві сучасної літературної мови, а друге має забарвлення розмовного стилю:

Нема чобіт, не взувався,
Нема свити, не вдягався,
Нема паса, не впасався,
Зайняв воли та й погнався [31, с. 80].

**Не вмивався, не вбувався,
За волами-покваплявся** [31, с.79].

Діалектна прив'язаність конкретного варіанта пісні, виявлена в лексико-семантичних, фонетичних, словотвірних явищах, не перешкоджає входженню співвідносних, взаємозамінних слів у єдину мовно-фольклорну систему, де вони становлять елементи фольклорних синонімічних рядів. Отже, фольклорний синонімічний ряд – це лексичні одиниці, що використовуються у фольклорних (пісенних) творах, із різною часовою та локальною характеристикою.

Стилістична градація взаємозамінних лексем у пісенних текстах зумовлена, очевидно, також традицією використання певних лексичних шарів у художньому стилі літературної мови. Наприклад, поетично забарвленими формами в єдиній мовно-фольклорній системі виступають слова *квітонька*, *цвіточок*, *чічка*, форми із збірним значенням *квітонько*, *цвітонько*:

**Збудуємо світлоньку
З рожевого *квітоньку*** [51, с. 50].

**Збудую світлоньку
З рожевого *цвітоньку*** [46, с.164].

Порівняймо з цим рідше вживаний варіант пісенного тексту:

**Зроблю собі хатину
З рожевого *цвітину*** [48, 1, с.142].

Про відкритий характер фольклорного синонімічного ряду свідчить, зокрема, факт паралельного функціонування слів *квітка* і *чічка* в співанках хроніках, орієнтованих певною мірою на відображення діалектного мовлення:

**Породила Оленочка темненької нічки
Олексика молодого,кращого від *чічки*** [42, с. 82].

**А Олекса свою квітку
І не забуває** [42, с. 85].

Найбільш розгалужені варіантно-синонімічні ряди формуються із назв конкретних ронять, поширених у певних діалектах.

Лексичний ряд *чоботи, ходаки, постолы, опорки* будується на взаємозамінності слів у пісенних варіантах. Відношення між елементами цього лексичного ряду не обмежуються власне синонімічними зв'язками. До нього входять і контекстуальні синоніми, і видові назви, і назви метонімічного характеру. Вони формують своєрідне лексико-семантичне поле, елементи якого мають неоднакове емоційно-експресивне забарвлення з погляду стилістичної системи усної народної творчості, співвідносного з системою художнього стилю літературної мови. Поза лексичною системою народнопісенної мови слова типу *чоботи, черевики, закаблуки, заковраші, халяви* становлять номінації одного лексико-семантичного поля, але у варіантах народних пісень, зокрема в танцювальних піснях, вони утворюють синонімічний ряд, для якого визначальним є принцип взаємозамінності лексем. Вибираються відповідні лексичні виражальні засоби не тільки з огляду на їх поширення в територіальних діалектах. У фольклорних синонімічних рядах прив'язаність тієї чи іншої лексичної одиниці нейтралізована. Отже, між діалектною назвою і традиційним найменуванням поняття в народнопісенному стилі прямої відповідності немає.

Пісенні тексти засвідчують різні форми використання лексичних синонімів як художньо-зображальних засобів. Семантично й стилістично рівноправні у фольклорній мові такі лексичні паралелі, як *розстатися і розлучитися, кохатися і любитися, зоставатися і залишитися, зустрітися і здибатися, куритися і пилитися, луччий, крацій і ліпший* тощо.

Характерно, що в мовній свідомості одного автора подібні лексичні синоніми існують як здатність мови до продукування варіантних форм висловлення, як ознака гнучкості мовлення, що вбирає засоби вираження з різних діалектних стихій і пристосовує їх до фольклорної системи. Використання лексичних паралелей, які походять із різних діалектів, у тому самому тексті є, звичайно, показником наддіалектності фольклорного мовлення. Народна пісня, зокрема, використовує такі лексичні паралелі як художній засіб стилістичної градації – нагнітання, виділення певного компонента значення, а також підкреслення відмінного в подібному, наприклад:

**Ягідочки общипаю, трохи лишу,
Таки піду погуляю та й залишу** [36, с. 178].

**Хоч я тебе й покидаю,
Дак я тебе не оставляю** [46, с. 115].

**Поливайте шляхи,
Щоб не курилися...
Замітайте тую доріженьку,
Щоб не пилилася** [36, с. 328].

Наддіалектність народнопісенної мови найбільш переконливо доводиться фактами стилістичного обігрування лексичних засобів – фольклорні синонімічні пари в межах однієї пісенної строфи виступають як стилістична фігура градації:

**Сподобалось мені твоє личко,
Не так личко, як ти сама –
На білій бумазі ви писана.
На бумазі, на папері
Написали офіцери** [46, с. 91].

**То я б твоє личенько та й намалювала,
То я б твої брівоньки та й нарисувала** [51, с. 113].

З фольклорним синонімічним рядом дієслів *вписати*, *намалювати*, *нарисувати* пов'язане існування в мові характерних

фразеологічних сполук: про гарну дівчину звичайно кажуть як *намальована, як писанка*.

Стилістичне освоєння виражальних засобів діалектного мовлення у фольклорі – явище наддіалектне, оскільки характеризується стилістичним унормуванням, бо оперує таким поняттям, як динамічність розвитку.

Тільки на тлі загальномовної літературної норми сьогодні сприймаються діалектні фонетичні варіанти типу *керниця, кирниця* як можливі пісенні поетизми:

З керниці воду носили... [47, с. 72].

Кирниця глибока, і зимна в ній вода... [35, с. 51].

**Єсть у мене криниченька
Під перелазом** [47, с. 100].

У фольклорному синонімічному ряду *шлях, дорога, битий шлях, гостинець* діалектне походження слова *гостинець* «великий битий шлях» [СУМ, т. 2, с. 143] помітно нейтралізувалося. Про це, до речі, свідчить і широке використання його в мові художньої літератури, зокрема, в практиці тих письменників, мова яких не пов'язана з територією поширення цього слова в значенні «дорога, шлях». У народнопісенній мові ця назва вживається у стилістичній формулі протиставлення – підкреслення відмінного в подібному:

Нехай тобі доріжечка, мені шляшок битий... [44, с. 445].

**Випала мені, випала мені на Україну дорога.
- Тобі дорога, тобі дорога, а мені гостинечка** [32, с.114].

Якщо про діалектизм *гостинець* можна говорити як про завершений процес стилістичної акліматизації цього слова в загально мовному словнику сучасної української мови, то таке, скажімо, діалектне слово, як *запукати*, виявляє свої стилістичні властивості значно менше,

зокрема, через типову форму фольклорного синонімічного ряду, наприклад:

**Ой приїхав Кременюшка ой из трьох войнів
Ой запукав, та застукав у нові ворота** [19, с. 20].

Фольклорний синонімічний ряд поряд із діалектизмами включає і застарілі, архаїчні слова, які з погляду стилістичної виразності відзначаються більшою експресивністю і позначені звичайно семантикою народнопоетичних лексичних засобів, як скажімо, слово *дука* у синонімічному ряду *хазяїн, господар, газда, багатир, пан, багач, багатий, пан хазяїн*.

Отже, різноманітні за темами та жанрами, поширенням народнописенні твори зумовлюють мовні фольклорні явища. Слід звернути увагу на відмінність народнопоетичної мови від буденного розмовно-побутового мовлення, на процес «олітературювання» мови певного діалекту і витворення своєрідної системи фольклорних мовних норм. Перш ніж діалектизми завойовують право бути стилістичним засобом у системі художнього стилю літературної мови, відбувається їх стилістична деривація у мові фольклору. При цьому вони зазнають типових для художньої мови перетворень: відбору мовних явищ за їхніми звуковими (фонетичними), формально-граматичними якостями, семантизації лексичних паралелей, використання власне діалектних засобів поряд із загальномовними, літературними в єдиних асоціативних комплексах, коли здійснюється власне переклад діалектного слова загальномовним літературним відповідником. Оцінити стилістичну функцію діалектизмів у витворенні наддіалектного фольклорного койне може тільки людина освічена, знайома з особливостями діалектної і загальномовної норм. Використання говіркових джерел для художнього зображення здійснюється на наддіалектному рівні.

При виразній діалектній основі «вихідних», першоджерельних варіантів (хоч виявити такі першоджерельні діалектні варіанти не завжди вдається) мова фольклорних творів у своєму функціонуванні відзначається наддіалектним характером. Цьому сприяє, зокрема, усталений словник (словник народнопісенних понять, словник, який репрезентує тексти казок, дум тощо). При порівнянні незначної кількості таких усталених понять фольклорна мова не справляє враження «бідного коду», тому що в конкретній сфері відображення людських емоцій вона становить широкий простір для різноманітної сполучуваності традиційних формул, для асоціативних зв'язків між словами-символами і символами-подіями. Як символи-події, так і символи-слова, враховуючи й осмислюючи традиційні фольклорні образи, базуються на психологічній основі і сприймаються усім українським народом незалежно від історичних витоків української пісенної культури.

Як літературна мова, що є компонентом національної мови, і позбавлена локального вияву, так і фольклоризми не є ознакою певного часу та простору, хоча вони завдяки усній формі мови функціонують на певних територіях.

Мова фольклорних творів на сьогодні функціонує у двох формах: усній та писемній. Така ознака властива літературній мові. Тому збірки, опрацьовані майстрами слова, мають впевний вплив на розвиток мови, стилістичної її системи через специфічні засоби вираження такі, як синоніми і їх варіанти.

1.2. Вивчення фольклору в історії української літературної мови

Мова фольклору як функціонального стилю літературної мови не була предметом самостійного вивчення в історії української літературної мови, за винятком праці П. Г. Житецького «Мисли о народних

малорусских думах» (1893), яка має важливе значення для висвітлення зв'язків епічної української поезії із староукраїнською літературною мовою.

У «Курсі історії староукраїнської літературної мови» [25,1] простежується вплив фольклорних елементів на літературну мову Київської Русі, на українську літературну мову другої половини XVI – XVIII ст. У «Курсі» коротко розглядаються мовностилістичні засоби українських народних дум, народні пісні XVIII ст. На це ж століття припадає захоплення рукописними фольклорними збірниками, що зумовило дивовижну амальгаму писемних джерел усякого роду з творами усної народної словесності. В. А. Передрієнко, досліджуючи народно-розмовну основу формування української літературної мови XVIII ст. робить висновок про існування поряд із комедійно-драматичним жанром фольклорного, або віршово-пісенного жанру: «У XVIII ст. на ґрунті взаємодії фольклорного і літературного напрямків складаються численні мовні засоби лірично-пісенної поетичної образності, виробляється своєрідна лірично-пісенна поетична норма» [33, с. 51].

У «Курсі історії української літературної мови» відзначається вплив фольклорної поетики (постійних епітетів, усталених порівнянь) на мову драматичних творів, мовну творчість Г. С. Сковороди, І. П. Котляревського. Дослідники звертають увагу на рукописні збірники XVIII ст. в яких усталювалася писемна фольклорна практика, зокрема, спостерігається жанрово-тематичне розширення народної пісні, відображення в ній народно-розмовної лексики, фразеології, ритмомелодики. Правопис, яким передавалася народнопісенна мова, відбивав неусталеність писемної практики, проте «мова цих збірників, незважаючи на наявність викривлень і неточностей, що припускалися переписувачами, відображала живу українську мову. В багатьох випадках вона під пером досвідчених, часто безіменних авторів шліфувалася і,

повертаючись у рукописних збірниках в народні маси, зливалася з усною народною мовою» [25,1, с.116].

Жанрова різноманітність українського фольклору в усій своїй повноті постала в мовній творчості І. П. Котляревського. Його «Енеїда» – це багатий арсенал народних приказок і прислів'їв, характерних для української мови фразеологічних зворотів. Якщо в «Енеїді», як того вимагав жанр твору, переважала фразеологія знижено-розмовного плану, то мова «Наталки Полтавки» засвідчила активну взаємодію літературної і народнопісенної поетичної норми. Пісенний ліризм мови «Наталки Полтавки» – це не лише велика кількість народнопісенних текстів із характерною поетичною фразеологією, традиційними образними засобами, а й особлива ритмомелодика фрази, яка дає змогу відчутти природність діалогів, передати інтимно-ліричну чи жартівливо-іронічну тональність мовлення.

Мова народної пісні трансформувалася інтимно-ліричні народно-розмовні форми вираження, зокрема здрібніло-пестливі назви, традиційні епітети й порівняння, стала одним із важливих джерел формування сентиментально-оповідного стилю Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

Через народну пісню, її мову усвідомлювали свою єдність зі східноукраїнською мовною практикою, народнопоетичною творчістю письменники Західної України. Збірник «Русалка Дністрова», виданий 1837 року М. Шашкевичем, Я. Головацьким, І. Вагилевичем, відобразив у зафіксованих народних піснях (*думах і думках*), передмові (*передговор*), у здійснених перекладах із слов'янського фольклору характерну для того часу зацікавленість упорядників історією, культурою слов'янських народів, прагнення витворити писемну мову, близьку до живого народного мовлення. В. Русанівський покликається на думку О. І. Білецького, який оцінюючи роль збірника «Русалка Дністрова», відзначив, що сила упорядників цього збірника «була, по-перше, в мові –

не книжній, не штучний, а народний» [39, с. 28]. Застосовуючи переважно фонетичний принцип написання, вони прагнули наблизити писемну мову до живого народного слова. В збірнику «Русалка Дністрова» знайшли відображення над діалектні явища української літературної мови, зокрема поетична народнописенна фразеологія – постійні епітети, порівняння, фігури ампліфікації. Народнописенна символіка, репрезентована в піснях різних жанрів, виявляла спільне й відмінне в слов'янському народнописенному фольклорі. До наддіалектних явищ української пісенної творчості належать, наприклад, форми традиційних порівнянь, побудованих на символічному значенні таких понять, як *барвінок*, *хміль*, *сокіл*:

**Просила Горпиненька
Свого батенька:
Батенько, мій любий!
Заперай воротенька,
Не пусти кнєженька,
Не пусти Василенька. –
Дитиненько моя люба!
Як го не пускати?
Коли він сє просить,
Коли він сє *стелит*,
Хмелем коло двора,
Барвньком коло стола,
Соколом за столом [38, с. 49].**

Семантика поетичних образів народних пісень із різних українських територій перемагала відмінності в фонетичній, морфологічній будові слів і витворювала спільний фонд народнописенної фразеології, яка виступала в багатьох варіантах асоціативних структур. Так, скажімо, до характерної пейзажно-психологічної картини (*дівчина чеше косу над річкою*) маємо в збірнику «Русалка Дністрова» образок з оригінально використаним протиставленням. Форма протиставлення спричиняється до функціонального навантаження дієслів *зсіктися*, *прийнятися*, що формують метафоричний образний контекст, естетичний вплив якого з часом не втрачається:

**Вода луженьки забрала
 И кам'є дрібненьке,
 Лиш єдного кам'є не брала,
 Що дьвчина на ньм стояла,
 Росу косу чесала:
 Не пади, коса, на кам'єнь,
 Не пади, коса, у зльничок,
 Бо на камени зсьчеш-се,
 А у зльничку приймеш-се** [38, с. 50].

Через подібні образи засвоювала українська літературна мова діалектні слова, перетворюючи їх на стилістично марковані засоби лексичні системи, типу *зільник, сільничок*, тобто *квітник, квітничок* [СУМ, т. 3, с. 573].

Завдяки народнопісенній поетиці, що побутувала в писемних текстах, взаємодіючи з художньою практикою, українська літературна мова набувала ознак наддіалектності: «Потрапляючи через писемні форми в літературну мову, мова фольклору переробляється в ній, у трансформованому вигляді (позбувшись яскравих діалектних особливостей) стає одним з її складових елементів» [50, с. 188].

Особливим періодом збирання, вивчення, літературної обробки фольклору були 20 – 40-ві роки ХІХ ст. Тоді ж спостерігається звернення літературно-художньої практики до реалізму. Народнопісенна лексика і фразеологія зацікавили поетів-романтиків, але найвищу майстерність перетворення фольклору в нову якість – художній стиль – виявила мовна творчість Т. Г. Шевченка. У його творах народно-розмовна мова, народнопоетична символіка органічно поєдналися із джерелами писемно-літературної традиції української мови.

Власне й народно пісенність як стилістична категорія сучасної літературної мови утвердилася разом із мовною практикою Т. Г. Шевченка, багато творів якого перейшли в народні пісні. А розгляд мови українських класиків обов'язково включає аналіз тих народнопісенних джерел, які живили їх творчість. У згаданому «Курсі

історії української літературної мови» цій проблемі присвячено спеціальні розділи. Увагу дослідників привертають народнопісенні порівняння, епітети, характерні звернення, особливий народнопісенний словотвір, по-новому осмислений у зв'язку з розширенням ідейно-тематичних образів української художньої літератури.

РОЗДІЛ 2

Аспекти стилістичних особливостей пісенного мовлення

2.1. Лексика народнопісенних текстів та її семантичне варіювання

Народнопісенна мова існує в часових і просторових (локальних) варіантах. Цим вона як художньо-естетичне і суспільне явище відрізняється від художнього стилю літературної мови, для якого поняття варіантності може бути застосоване хіба що в плані існування варіантів перекладу – часових, у певний період розвитку літературної мови – локальних, а також індивідуальних. Індивідуально-творчі, авторські варіанти народних пісень також існують, але індивідуальне мовотворення не є визначальною ознакою народнопоетичного мовлення, як, скажімо, індивідуальна мовна творчість – стрижневе поняття мови художньої літератури.

Лінгвофольклористи досліджують часові і просторові варіанти народних пісень у плані виявлення тих мовних змін, які свідчать про генетичну основу пісні, її поширення на різних територіях. Для мовознавчого дослідження цікавим явищем є лексико-семантичне варіювання, під яким розуміємо лексичні, словотвірні, лексико-синтаксичні видозміни при збереженні логічного пісенного тексту. Такі зміни зумовлюються часом і місцем поширення варіанта пісенного твору, уподобанням виконавця пісні, його естетичними смаками, відчуттям жанрових і експресивних різновидів фольклорного мовлення. Для фольклорного мовлення властиві різноманітні варіанти (морфологічні, словотвірні, синтаксичні), зрушення семантики слів (синоніми і співвідносні з ними фраземи).

Мовні варіанти пісень – одна з показових ознак семантичного варіювання в мовленнєвій дійсності взагалі. Відомо, що в мові на позначення того самого змісту існують різні виражальні засоби, кожен із

своїми складниками семантики, зокрема й стилістичної. Завдяки можливості вибору взаємозамінних засобів забезпечується гнучкість мови як комунікативної системи – потенційного джерела народження лексико-семантичних варіантів. Коли О. О. Потебня писав про те, що *«пісня протягом усього свого життя є не одним твором, а рядом варіантів»* [37, с. 169], то він звертався до теорії Гумбольдта, до його розуміння мови як діяльності: *«Народна поезія, як мова, за висловом Гумбольдта, не твір (εργον), а діяльність (ενεργεια), не пісня, а ποηην actionis, спів»* [37, с. 170]. У русі, динаміці перебуває не тільки пісенний твір, – змінюється, відтінюється слово, його значення, граматична форма, поетична формула, без якої не існує народної пісні.

У лексичній та граматичній варіантності народнопісенного мовлення відбивається його наддіалектний характер. Пісенна формула є тим естетизованим зразком мовлення, який передається від виконавця до виконавця, насамперед зберігаючи задану «формульність». Фольклорна над діалектна система унаочнює динамічний характер мови як творчості. Фіксований фольклор – це зупинена мить постійної творчості, де наявні лексико-семантичні й формальні варіанти становлять виразні приклади творчої реалізації мовної системи.

Лексико-семантичні варіанти, як одинці мови народної пісні, це комплекси для вираження відповідного змісту, що завдяки мовленнєвій діяльності змінюють лексичні та граматичні засоби вираження усталених компонентів.

Лексико-семантичні варіанти в мові українській народній пісні виявляються в двох таких поняттях, як зміна внутрішньої структури слова на позначення одного й того ж поняття навколишньої дійсності та особливості вираження одного й того ж поняття через лексико-семантичні або фразеологічні варіанти.

Синонімічні найменування завдяки відмінюванню словесно-образної структури ніби повертають предмет різними гранями, оживляють асоціативні зв'язки, як скажімо, в ряду народнопісенних синонімів *перелази, перетички, перескоки*:

**Коли б мені не тини та не *перелази* –
Ходив би я до дівчини по чотири рази.
Коли б мені не тини та не *перетички* –
Ходив би я до дівчини по чотири нічки,
Коли б мені не тини та не *перескоки* –
Ходив би я до дівчини по чотири роки [46, с. 98].**

До відзначених лексичних синонімів треба додати ще один із семантично видозміненою внутрішньою формою, наявний в іншому пісенному тексті:

**Якби мені не тиночки
Та не перетинки,
Ходив би я до дівчини
Та що вечоринки [48, 1, с. 108].**

Порівняймо функціонування в одному ряду пісенних синонімів мотивованої текстом назви *переулки*:

**Коли б мені не тини та не *переулки* –
Ходив би я до дівчини та як до голубки.
Коли б мені не тини та не *перетинки* –
Ходив би я до дівчини та до чорнобривки
[44, с. 435].**

Різна внутрішня форма слів-синонімів розкривається або в межах тексту однієї пісні, або в межах пісенних варіантів. Той самий механізм формально-семантичного варіювання використовується й тоді, коли пісня активізує словотвірні варіанти, синоніми, як наприклад, словотвірний ряд *диби, диб'ята, дибиці* в тексті однієї пісні [47, с. 314]. Для мови народної пісні характерно повтори у спільнокореневих словах із різними суфіксами, тобто у пісні лексичні одиниці, використовуючи однакові поняття, формально видозмінюються:

Ой дівчино-гордівчино

Ой ти, дівка гордівниця!

*гордуєш ти мною,
Буде твоє гордування
все перед тобою*

[46: с. 120].

*Гордуєш ти мною,
Буде твоє гордування
Все перед тобою!*

[48, 1, с. 69].

Отже, закони формування пісенного тексту зумовлюють використання словотвірних і лексичних синонімів. Словотвірні синоніми відтінюють стилістичну вагу суфіксів, поєднаних із тим самим коренем, а реєстр лексичних синонімів образної пісенної мови розширюється за рахунок слів із різною внутрішньою формою, з відмінною прозорою етимологією. Внутрішня форма найменування стає своєрідним пісенним образом, картинно-динамічним, рухливим.

Найбільш характерний для народнопісенного мовлення різновид семантичного варіювання, що охоплює лексико-синтаксичні структури. При цьому відмінності між варіантами можуть бути менш чи більш значними, наприклад:

**Виряджала мати дочку...
В чужу сторіночку, у чужії люди**

**Виряджала мати дочку
В чужу сторіночку ...
Між чужії люди**

[31, с. 325].

Словосполучення *у чужії люди, між чужії люди* мають наддіалектний, літературний характер і різняться граматичним значенням прийменника. В іншому випадку прийменники *без* і *через* виконують однакову функцію, але розрізняються діалектним джерелом. Однак введені у той самий текст, вони сигналізують про динаміку міждіалектних зв'язків у фольклорних формулах, наприклад:

**Прийшов бурлак із панщини,
Без подвір'я, через сіни,
Через сіни та й до хати**

[31, с. 75].

Лексична варіантність типу воли – товар , а також долина, степ, поле супроводжується й граматичними видозмінами, появою додаткових

компонентів значень у відповідних синтаксичних конструкціях, порівняймо:

Час бурлаку, вже вставати

Пора *товар у степ* гнати

[31, с. 96].

До долини воли гнати

[31, с. 82].

На долину вола гнати [31, с. 83].

Годі, годі, бурлак, спати

Час на росу воли гнати

[31, с. 92].

Семантичне варіювання *на росу воли гнати* не випадкове у видозміні наведеної пісенної парадигми: лексема *роса* часто виступає в наймитських, заробітчанських піснях як ознака ситуації «рано, не виспавшись, вставати до праці».

Для народної пісні властиві лексико-семантичні варіанти на позначення ідеї соціальної нерівності, що найвиразніше виявляється насамперед у заробітчанських піснях. Бідність протиставляється багатству, і це протиставлення деталізується не тільки відповідних синонімічних рядах *багач, газда, хазяїн, дука, господар – наймит, дворак, слуга, бурлака, сіромаха, сирота, бідний, неборак*, а й у назвах одягу та їжі. Бути багатим – це «в жупані ходити», «чисто ходити», «хороше ходити», «красно ходити», «ходити в кармазині, чумарочці, в білій сорочці», це «їсти пшеничні пампушки, вареники», «мати превеликі вжитки – все напитки-наїдки». Бідність символізують такі назви: *свита, жупан, дран, сіряк, сірячина, груба ряднина, послідня дранка, полатана сорочка, черствий хліб, сухарі, хліб з водою, сухар цвілий, вчорашня юшка, порожня макітра*, наприклад:

У дворака ні сердака,

Ні руба сорочки

[31, с. 120].

А в неділю багацький син

Жупан надіває,

Наймит бідний надів свиту

Й волів напуває

[31, с. 177].

**Ти з'їш хліба і з водою,
Лягай спати із бідною** [31, с. 98].

Звичайно, для стилістики народної пісні важливе не семантичне розрізнення слів *свита, сердак, сіряк*, з якими стоять різні реалії: тут відіграє роль тільки протиставлення гарного і поганого одягу. Кармазинові, наприклад, як ознаці багатства протиставляються діалектні назви бідного одягу, причому їхнє варіювання не змінює основної семантики. Контраст багатства й бідності залишається ознакою сталою, постійною, а конкретні засоби її вираження змінюються:

**Гості будуть в кармазині,
А ти, нене, в курманині
(в безпечені, в лахманині)** [48, сс. 124, 125, 126].

Крім подібних конкретних назв одягу, в народних піснях усталюється фразеологізм на означення багатого життя, життя в достатку. Таке узагальнене значення має вислів *хороше (чисто, красно) ходити*. Наприклад:

**Ні я їла, ні я пила, ні красно ходила,
Тільки тоє їдно тямлю – там ся набідила** [31, с. 200].

До узагальнених мотивів у лексико-семантичній структурі народної пісні належить і вислів *біла сорочка* – фразеологізм на означення життя в достатку, що контрастує, зокрема, з висловом *сорочка не чиста*. Подані варіанти пісенної формули показові для стилістичної системи наймитських, сирітських пісень. Зауважимо, що для характеристики бідності в різновидах фольклорної мови використовується згорнута формула *голий – босий (голі й босі)*. Пісенний жанр здебільшого використовує розгорнутий семантичний варіант типу «Не мав паса, не впасався, не мав ходак, не взувався». Згорнута форма, ймовірно, утворена за аналогією до фольклорних біномів *хліб-сіль, туга-печаль; годила,*

робила; не плач, не журися, а розгорнута формула співвідноситься з типовим для народної пісні семантико-синтаксичним паралелізмом.

Лексико-семантичні видозміни характеризують ще одну з типових пісенних формул – пісенний час, який об'єднує поняття «рано» й «пізно». Головною дійовою особою в семантичних варіантах на позначення часу виступає сонце: *високо іще сонце, сонце під полудне, сонце низенько, сонце на затінку, як стане сонечко по ліжечку бити* [31, с. 193, 182, 287; 2, с. 65; 4, с.189]. За звичай, подібні семантичні варіанти передають значення часу найбільш узагальнено, символічно, як і взагалі формули народнопісенної мови.

Велике семантичне поле в українській народній пісні утворюють контрастні поняття «*щастя (доля)*» і «*нещастя (недоля)*». І цікаво, що семантичних варіантів на позначення «щаслива людина» значно менше, ніж для вираження змісту «нещаслива людина». Семантичні варіанти різняться центральним словом-поняттям і його сполучуваністю: *не маю щастя-долі, не маю радості, щастя не зазнала, не зазнала розкішоньки, гаразду не знала* [31, сс. 272, 276, 277].

Лексико-семантичне варіювання навколо поняття «*нещасливий*» деталізується за рахунок семантики слів *туга, сльози* та їхніх синонімів: *не знав я щастя ні долі, дрібними ридає, фортуни немає, зачало лихо нападати, з журби ледве живий* [31, сс. 112, 64, 137, 60]. Такі стійкі лексичні одинці розглядаються як поетичні фраземи, за якими закріплено у мовній практиці українців поняття загальним значенням «*тужити, плакати, страждати*». Наприклад, *виплакала очі, з жалю умліває, слізеньками умивається, за сльозами (кривавими) світонька не бачу* тощо.

У фразеологічних зворотах закладено мінімальний поетичний образ, експресивність якого виразніша на тлі значень тих слів, які поєднані вільним синтаксичним зв'язком. Звідси й стилістична

виразність, експресивність у народнопісенній поезиці синонімічних рядів, які закінчуються розгорнутим семантичним варіантом-фразеологізмом, наприклад:

Ой чи ти багат, чи ти грошуват, чи високо несешся...
[46, с. 119].

Наприклад, лексеми, що мають значення «давно», «задавна подія», у мові української пісні можуть вживатися як лексичні варіанти *стежечка мохом заросла, стежка заросла шипшиною, стежка колючим терном поросла*. Всі подані варіанти існують, зокрема, й для посилення того самого змісту, що передає якісно-означальний прислівник *давно*:

**Ой давно, давно у батенька була,
Да вже ж тая стежечка мохом заросла,
Да заросла мохом да ще й шипшиною,
Де я походила ще дівчиною** [46, с. 118].

Лексичні одиниці *шипшина* і *терен* у фольклорній мові виступають як взаємозамінні символи важкого, непрохідного шляху [19, с.75]. Зміст цього символу передається і лексико-семантичним варіантом *непробита стежка*.

Сфера лексико-семантичного варіювання в народнопісенному тексті охоплює як мінімальні мовні одиниці словотворчого рівня (суфікси, префікси) та морфологічного (прийменники тощо), так і частини речень, словосполучення, фразеологізовані словосполучення. Тим самим розширюється використання мовних засобів, що створюють своєрідні пісенні формули. Наприклад, у ролі формули – лексико-семантичного варіанта – виступає характерний для народної пісні образ – *камінь котити по сліду нелюба*, тобто «не любити», і контрастний образ – *перстень котити по сліду милого*, тобто «любити»:

**Я нелюбонька зроду не любила,
По єго слідам камінець котила,
А я милого здавна любила,
У єго сліди перстень котила** [44, с. 162].

В одному із пісенних варіантів зустрічаємо видозмінену лексико-синтаксичну формулу, в якій додається ще один зоровий образ, що посилює семантику негативної оцінки:

**Я нелюба зроду не любила,
По слідочку будяки садила,
По будяках камінь котила** [48, 1, с. 165].

Лексико-семантичне варіювання використовується як прийом народнопісенної поезики, зокрема у фігурах антитези:

**Хіба тобі надокучила
Ся чужая да сторіночка?
Ой не так же сторононька,
А як ті їда чужі люде** [31, с. 62].

Отже, конструктивна роль лексико-семантичного варіювання в народній пісні ґрунтується на додаткових компонентах значення, які вносяться, по-перше, формальною видозмінною слів, відмінювання їх лексичної семантики, коли слово вступає в синонімічні, антонімічні відношення з іншими лексемами: *Брала дівка льон, брала конопельки, Добралась дівка до сиріє земельки* [31, с. 248]; по-друге, перебудовою ширшого контексту, додаванням або скороченням формул. Лексико-синтаксичними видозмінами посилюють, увиразнюють той самий зміст. Так, нерозгорнута формула із значенням «*близька людина, товариш*» у одній пісні замінюється в іншому варіанті пісні стилістичною фігурою градації, в основі якої той самий зміст, підсилення його:

**Не жаль же мені
Коли б з сторони,
А то *через двір*,
Да й товариш мій.
Товаришу мій,
Не в правді живеш**
[46, с. 129].

**Да не жаль же мені,
Коли б з сторони
А то *двір об двір*
Ще й товариш мій,
І *двір із двором*,
І *тин із тином*,
Був товаришем –**

Тепер ворогом

[46, с. 130].

Семантичне варіювання – це і стилістична фігура в тексті однієї пісні, і функціонування співвідносних видозмінених висловів у варіантах пісень або в різних піснях. О. О. Потебня відзначав важливість дослідження споріднених поетичних образів народних пісень: «Найближче завдання класифікатора тут не встановлення наступності образів і типів, а поки що лише такий їх порядок, за якого однорідне перебувало разом» [37, с. 81]. Виявлення лексико-семантичних варіантів і служить цій меті.

Стильова ознака народнопісенного слова – його динамічна семантика, яка ніби переливається з однієї граматичної форми в іншу, створюючи наскрізний семантичний мотив узагальненого тексту народної пісні, який реально існує в кількох варіантах. Ряди фольклорних синонімів відображають специфіку народнопісенного мислення – мислення формулами, в яких значення синонімів увиразнюється за рахунок їх внутрішньої форми, за рахунок текстового зіставлення (протиставлення) лексико-семантичних варіантів. Лексико-семантичне варіювання у народнопісенній мові охоплює внутрішньотекстові лексичні та лексико-фразеологічні явища, а також явища, характерні для всіх часово-просторових варіантів пісень, які об'єктивуються у видозмінених народнопісенних формулах.

2.2. Внутрішньосистемні потенції словотворення у фольклорній мові

Для мови народної пісні властиві певні словотвірні типи, які увиразнюють ознаки і надають через таку форму слова експресивної характеристики, створюючи художній образ. У ньому закріплюється зміст поняття, Наприклад, одна й та сама пісня для позначення великої рогатої худоби має такі варіанти, як *худоба сива, худобиця, сиваники*.

Словотвірна структура лексичних одиниць *худобиця*, *сиваники* розкриває свій емоційно-експресивний зміст на тлі стилістичного нейтрального словосполучення:

**Стоїть єї худобиця
Уся, як сирота.
Ой бо бідна удівонька
Рано й уставала,
Вона свої сиваники
В поле виганяла...
Попропивав козаченько
Худобу сивую...** [32, с.116].

Лексема *сиваники* мотивоване постійним епітетом *сивий* і іменниковою моделлю *коники*, *волики*. Прозора будова і семантика, що повторює зміст словосполучення *сива худоба* з тим відтінком інтимізації, поетичності, який вносить незвична форма, роблять цей оказіоналізм рівноправним синонімом серед названих висловів. Завдяки синонімам створюється відповідна цілісність пісні, в якій повторюване значення звучить своєрідним лейтмотивом. В одному стилістичному ключі із словотвірними формами виступає й народнопісенне порівняння *як сирота*.

Емоційно-експресивне значення виділяється і в оказіональному утворенні *батьківці*, вживаному в наймитській пісні, де протиставляються наймит-сирота і ті, хто має батьків:

**Оре наймит, оре наймит,
На шлях поглядає,
Всім батьківцям обід несуть,
А мені немає** [31, с.170].

У тексті народної пісні чергуються властиві мові іменникові та дієслівні форми з тотожною семантикою. Співіснування, взаємомотивація дієслів та іменників характерна для народних пісень різних жанрів. Деякі із співвідносних форм наводяться в Словнику української мови з ремарками *розмовне*, *діалектне*, деякі відсутні. Так, слово

облогувати (порівняймо: *обліг – лежати облогом*) позначене як розмовне [СУМ, т. 5, с. 529], *заплата* (*одержати заплату, заплатити*) – як розмовне [СУМ, т. 3, с. 262], *заслужина, заслужчина* (*одержати винагороду за службу – заслужити – одержати заслужину*) – як діалектне [СУМ, т. 3, с. 316]. У кожному конкретному випадку співвідносності описових форм (словосполучень) і однослівних номінацій їх стилістична виразність визначається практикою слововживання. Народнопісенна мова орієнтується, за звичай, на експресивні форми, наприклад:

**Усі поля поорані,
Тільки моє облогує,
Бодай тії повмирили,
Хто на мене ворогує** [36, с. 479].

**...Гриця струїла.
Ой то ж тобі, Грицю, така заплата –
Чотири дошки і темна хата** [51, с.15].

Стилістична вартість певної словотвірної форми зумовлюється й конкретною організацією пісенного тексту, в якому часто наявне слово з мотивуючою основою, тобто стрижнем пісні є однокореневі слова:

**Ой нетяго, нетяго,
Ой не тяженько моя,
Де ж заслужина твоя?
- Ой служив я у вдови,
Служив я в небоги** [31, с.198].

Стильова особливість народнопісенної мови – одночасне функціонування в тексті слів з мотивуючими і мотивованими основами, які розкривають динамічний процес пісенного словотворення, коли слово може з'являтися як одноразове, okazіональне утворення, вказуючи на пісенний образ:

**Спаде з личенька краса,
Як з калиноньки роса.**

**Стане личко ялинити,
Серденько калинити,
Стане личко ялиною
За чужою дитиною** [45, с .46].

Дієслова *калінити, ялінити* – словотвірні okazіоналізми, семантика яких відображає народнопісенну рослинну символіку.

Найбільше okazіоналізмів відзначаємо в іменниковому словотворенні.

Властиві українській мові паралельні синонімічні утворення з функціонально однозначними суфіксами використовуються в народнопісенній мові як художній прийом. Іменники на позначення осіб, у фольклорних текстах вступають у лексичні й словотвірні синонімічні ряди. Прикладом можуть служити синоніми словотвірного ланцюжку до іменника *наймит* у наймитських і заробітчанських піснях: *наймиток, наймитонько, наймитець, наймиточко, наймиченько, наймитище, бідний неборак, батрак, бурлак, бурлака, бурлаченько, дворак, сирота, сиротко, сиротинка*. У таких фольклорних творах співвідносними до іменника *наймит* виступають лексеми *козак, козаченько*. Функціонування таких синонімічних утворень, відкритих для використання діалектної, застарілої лексики, може говорити про наддіалектність мови народної пісні, прагнення її підрівняти, стилістично підкреслити однакову семантику і емоційне забарвлення лексем різних мовних територій, які нейтралізують локальну дотичність і виступають синонімами народнопісенної мови.

Стилістичне обігрування словотвірних типів показове для того самого тексту пісні. Так, в одній пісні як синонімічні вживаються назви *чумак, чумачина, чумаченько*. Порівняймо словотвірні варіанти в різних текстах песень:

Уже ж тая чумасія з села виїжджає [53, с. 91].

Чому мене, моя нене, рано не збудила,

А як тая чумачина з села виїздила? [53, с. 94].

**Туди орел прилітає,
Чумачію одвідає** [53, с.161].

Образність народнопісенного слова часто виникає на ґрунті його прозорої внутрішньої форми, зрозумілої етимології. Як приклад, ми можемо взяти таку лексеми, як *дрімля*, що є похідним утворенням від дієслова *заморочити*, або *недовірок*, що є похідним від сполуки *не до віри* тощо. Ці лексичні компоненти набувають у текстах народних пісень експресивної характеристики:

**Сидить дрімля під кужелем.
Гей, гей під кужелем.
«Вставай, дрімлю, мати їде,
Гей,гей, переїде»** [34, с. 40].

Порівняймо подібну стилістичну роль іменникових утворень:
заволока, заморока, нескреба:

**Ти, козаче, заволока!
Любиш мене ти нароком** [49, с.32].

Ой ти, дівчино, моя заморока... [49, с.130].

**Ой веліла тобі мати
Недовірка покидати** [31, с.138].

**Ой вийду я за ворота –
Нема срібла-злота!
Тільки стоїть нескреба,
Що мені не треба** [49, с.109].

Серед словотвірних okazіоналізмів – назв осіб переважають у народнопісенній мові утворення, які надають лексемі експресивної негативної характеристики:

**Бо бідна сирітонька
То буде робити,
А багацька розкішниця
Йно схоче лежжити** [6, с.87].

**А в багача одна дівка
Та й та роззявляка** [45, с. 62].

Суфіксальне словотворення виразного розмовного характеру активізується в жартівливих народних піснях:

**Вони б тобі розказали,
Чи питуха, чи їдуха,
Чи до людей говоруха** [21, с. 458].

Як засіб експресивного словотворення виступають у народній пісні форми іменників жіночого роду із стилістично маркованим суфіксом *-ин-*. Багатозначність цього суфікса (він може вказувати на одиничність, на семантику збірності) зумовлює його стилістичну маркованість, протиставлення стилістично нейтральним мовним засобам, наприклад: *берег, бережина, горіх, горішина, яворина, буковина, ясенина, жупанина, вдовичина, топорина, зозулина, вечорина, судачина, на морі, на морині, на ставу, на ставині*. У різних текстах пісень засвідчуються паралельні словотвірні форми із семантикою збірності і одиничності:

**Сами ішли коненкою,
Їх повели терненкою.
Він сам їде на конині,
Тещу веде по тернині** [23, с. 88].

Номінації типу *тернина, дубина, горішина* передають поняття «місце, де росте терен, дуб, горіхи». Слова *зозулина, судачина, топорина* вказують на одиничність предметів. Народнопісенна мова не тільки використовує багатозначність мовної форми для відмінювання естетичної природи слова в пісенному творі, а й дає зразки синкретичного значення форм на *-ин-а*.

Лексеми на позначення збірності типу *волівство, кумівство, чумацтво* теж є стильовою ознакою мови народної української пісні:

**Ходімо, жінко, на місто
Та продаймо намисто.**

**Та продаймо намиста,
Та купимо волівства,
Як купили волівство,
Збирається кумівство** [36, с.705].
Порівняймо:

**О фортуно-небого
Служила в бурлацтві та служила в чумацтві,
Послужи ж нам ще й в хазяйстві** [31, с.64].

Іменники на позначення збірних понять можуть вживатися із переносним граматичним значенням: замість форми множини пов'язане з відчуттям незвичного стилістичного забарвлення слова, що визначається мовно-системними зв'язками (слово *кумівство* в загальному словнику подано з іншим значенням, а *волівство* – okazіональне утворення в народнопісенній мові). Теоретична можливість утворення різних граматичних форм слова у пісенному тексті – це стилістичний прийом урізноманітнення мови, підкреслення динамізму словесних образів. Про особливу рухливість, гнучкість пісенного словотворення говорять іменникові назви, які поєднують у своїй граматичній формі абстрактні й конкретні значення. Переважно це іменникові віддієслівні утворення, наприклад:

**Перше зілечко – змовлянечко,
Друге зілечко – вінчанечко.
Третє зілечко – веселечко.
Маю братечка на женінечку,
Маю сестрицю на віддаванню** [44, сс.140,143].

Найбільшої експресії вислову досягають ті пісенні словесні образи, в яких зберігається внутрішня форма динамічної ознаки, що реалізується у функції суб'єкта – діяча або об'єкта – предмета. При розгортанні конкретного народнопісенного тексту перебудовуються, зміщуються синтаксичні відношення слів, актуалізуються певні поняття і відповідно в нових семантико-синтаксичних умовах виникають нові слова з метафоричним змістом. Метафоричний контекст формується

завдяки вторинній функції іменникової форми, яка через прозору етимологію сприймається як слово-образ:

**Прилетіли *щебетоньки*
Перед ваші *окіноньки*,
Сіли, пали, защебетали** [44, с.125].

**Не стій, коню, надо мною,
Бачу ж я *щироньку* твою!** [23, с.106].

**Над Марисиной головонькой три *жалоньки* стали.
Найперший *жалонько* – не бути вже з батеньком,
А другий *жалонько* – з рути вінце не вити,
А третій *жалонько* – вже з дівоньками не дружити**
[44, с.321-322].

Для динамічного словотворенні народнопісенної мови властивий процес аналогій: за аналогією утворюються практично не вживані, проте теоретично можливі в мові іменники, прикметники, дієслова. Серед однотипних прикметників є форми okazіональні, індивідуально утворені, але семантика їхня прозора, ознака, яку вони виражають, увиразнюється завдяки незвичності словотвірної форми, а також вибору того, а не іншого змісту, що покладений в основу найменування ознаки:

**Жеби ся нам житенько родило –
В споді *коренисто*, в середині *солонисто*,
На вершечку *колосисто*** [44, с.101].

...жИТО

**На колос колосистеє,
На солону солонистеє** [47, с. 64].

**Щоби ся нам просонко родило
На верху *молотисто*...
Щоби ся нам коноплі родили –
В споді *кореністі*,
В середині *прядивісті*,
На вершечку *головісті*...** [44, с.161].

Так само за аналогією добираються епітети-прикметники до капусти, хоч порівняно з житом, просом, коноплями в ній не можна

розрізняти спід, середину і вершечок: її якість визначається якістю головки (вершечка), капусту в пісні називають *качаниста, листиста, головниста*, використовуючи при цьому попередню формулу про спід (корінь), середину і вершечок рослини. Наявність такої формули спричиняє появу оказіонального похідного утворення, що є результатом принципу аналогії і внаслідок такої дії виникають пісенні епітети-прикметники із суфіксом оцінки *-ист*. Словники сучасної української мови фіксують прикметник *качанистий* [ВТССУМ, с. 530; СУМ, т. 4, с. 123], однак, як він має інше значення, коли виконує функцію пісенного епітета.

Народна пісня виступає своєрідною базою, що відображає словотворчий процес у тексті. Розгортанням тексту диктується вибір узгодженого (прикметникового) чи неузгодженого означення типу *рутвяний вінок – з рутки вінок* [44, с.343], *з рожі квітка – квітко моя рожевая* [31, с.294-295]. Коли в одній пісні використовуються різні форми вираження того самого поняття, на перший план виступає динамічна природа пісенного слова, створюється стилістичний ефект подібності у відмінному. Той самий принцип активізації словотвірних можливостей мови відзначаємо і в різних пісенних варіантах та окремих піснях. Утворення *місяцю-ріженьку* в контексті «Ой *місяцю-ріженьку*, Світи нам *доріженьку*» розкриває свою внутрішню форму на тлі іншого народнопісенного виразу: «Ой у місяця *два ріжки*» [45, сс. 41, 36]. Отже, пісенні тексти дають змогу пізнати активне словотворення української мови на прикладі одночасного функціонування варіантних форм. Саме тому, що пісня творить нові слова за законами загальноживаної мови, раніше не чути нами форми сприймаються як зрозумілі, природні, так само як і словотвірні моделі з різним семантичним наповненням, наприклад:

**Прийшов к тобі, дівчинонько, ти ж мене *порадь*.
Ой не буду та, козаченьку, тебе *пораджать*,
Бо не велить та твій батенько мене, бідну, брять**

[35, с.12].

**Зжурило мене теє закохання,
Що нема спання звечора й до рання** [36, с.360].

**Ой десь мос закохання
Полуднати сіло** [36, с.685].

Як засіб семантичної конденсації динамічності, як ознаки особливого народнопісенного стилю треба розглядати традиційні форми віддієслівних іменників на *-нн-я* типу *горювання, щебетання, гордування, спочивання*. Семантика віддієслівних іменників у мові народної пісні – найрізноманітніша. Із стилістичного погляду вони вносять у народнопісенну мову колорит небуденності вислову, хоча поряд існують віддієслівні іменники на *-ння* виразного розмовного характеру. Семантика цієї граматичної форми виявляється тісно пов'язаною і з емоційною піднесеністю історичних пісень, і з інтимним колоритом пісенної лірики, і з жартівливою тональністю народнопоетичної мови:

**Не жаль мені вівса, сіна,
Не жаль мені меду, вина,
А жаль мені дівування,
Дівочького прибирання** [48, с. 46].

**Нема в саду соловейка,
Нема щебетання.
Нема мого миленького,
Нема розмовляння** [34, с.124].

**Зробимо, браття, півтора сім возів...
Та як посадим, браття, по сім молодців,
А по восьмому для поганяннячка,
По дев'ятому задля куховарячка,
По десятому задля осторожности** [51, с.361].

**Ой не жаль мені теї калини,
Що стоїть при долині,
Тільки жаль мені та куваннячка,
Раннього вставаннячка** [48, 2, с. 248].

Мова народної пісні відзначається особливою увагою до вираження динамічних ознак, які виступають у формі дієслів,

віддієслівних іменників, дієприкметників. Як правило, на цій динамічній ознаці зосереджується і логіко-емоційний, і ритміко-інтонаційний наголос пісенної строфи, наприклад:

**Ведуть Коваленка у неволеньку,
Йому білі ноги *позаковані*,
А біліі руки назад зв'язані ,
А чорні очі *позасклеплені* [34, с. 62].**

**Там столики *позастелені*,
І кубочки *поналивані* [34, с. 92].**

Для стильової характеристики мови народної пісні властиві новостворені складні іменникові, прикметникові дієслівні та прислівникові похідні одиниці. Із наявних у мові типів складних слів, серед яких розрізняють 1) слова-повтори, 2) синонімічні зближення, 3) парні зближення сумарного характеру, 4) слова типу означуване – означення (прикладка). У народнопісенній мові найбільше поширені 2-й, 3-й, 4-й типи.

Найактивнішим похідним утворенням є прикладки, що вказують на динамічну ознаку, наприклад:

**Чи маєш *коня-скакуна*?
Чи маєш *дружбу-говоруну*?
Чи маєш *сваху-співаху*?
Чи маєш *свашку-гуляшку*? [44, с. 216].**

Дериваційні похідні, що є складним словом, у фольклорній мові базується на основі віддієслівних утворень, яким притаманно конкретна образності, що зближує ці поняття асоціативно, і внаслідок цього утворюють парні лексичні одиниці, що представлені або як складне лексичне найменування, мотивоване сурядним словосполученням, або як ряд однорідних членів, що не є складною назвою:

***Годувала, леліяла,
Потіхи ся надіяла* [23, с.139].**

***Своє-моє серденько звесели...* [48, 2, с.135].**

Оказіональні складні слова народнопісенної мови сприймаються в динамічній системі цілісного пісенного тексту. Вони вказують на формальність, на семантичні повтори і при цьому органічно з нею пов'язані, наприклад: стилістична роль складного найменування *думче-козаче* в історичній народній пісні ґрунтується на текстових зв'язках із дієсловом *думати*:

**Ой там блудило сімсот молодців,
Сімсот молодців, сімсот удовців.
Доблудилися до нового двору.
«Чи спиш, чи чуєш, думче-молодче?»
«Не сплю й не чую – сам собі думаю»** [23, с. 94].

Отже, народнопісенна мова використовує системні можливості українського словотвору для реалізації таких стильових ознак мовлення, як формальність і асоціативна образність. Усталені фольклорні парні слова вживаються у пісенних текстах поряд із okazіональними утвореннями, останні виявляють тенденцію народнопісенної мови до варіювання формул і наповнення структурних типів словотворення новою семантикою.

ВИСНОВКИ

Літературна мова з усіма її компонентами і як частина національної мови постійно розвивається. Це стосується безпосередньо лексичного рівня, оскільки йому властива своєрідна мінлива структура, що відображає життя суспільства, і тому зазнає постійних змін.

Трансформації лексичного рівня вказують на його відкритість, рухливість, гнучкість, проникливість. Еволюційні процеси лексичного рівня свідчать нові лексеми або трансформації вже існуючих одиниць.

Лексичні одиниці найяскравіше виявляють себе у художньому мовленні, оскільки є тими складовими, що лежать в основі нових жанрів як художнього стилю, так і публіцистичного та наукового.

Художнє мовлення є симбіозом двох таких складових, як поєднання вже існуючого явища, поняття, тобто своєрідна традиція, і нового поняття. Це стосується насамперед мови художньої літератури, і зокрема мови фольклору. Традиційні поняття, що висвітлюються за допомогою художніх образів, не співвідносні з такими ж поняттями матеріальної культури, форми якої функціонально старіють і відживають. Образи художньої літератури взагалі, а фольклору зокрема, продовжують існувати активно і надалі, що включається в сьогоденний процес виховання молодого покоління.

Фольклорні твори, зокрема народні пісні, є відображенням усіх форм життєвого досвіду народу, зафіксованого мовою. Звичайно, в такій практиці треба розрізняти художньо доцільне, виправдане звертання до фольклоризмів, майстерне освоєння мовно-національних джерел, підпорядковане новому типові літературної культури, і кількісне нагромадження фольклорного матеріалу, не осмисленого в системі літературних жанрів, не узгодженого із закономірностями сучасного пізнання дійсності. Художній смак і відчуття тенденції розвитку

літературних стилів мають допомагати майстрам слова вибирати правильну, переконливу інтонацію спілкування з читачами.

Мова фольклору оперує поняттям фольклоризм, що специфічним стилістичним мовним засобом. До складу фольклоризмів зараховують фразеологічні сполуки слів, вислови, що належать до літературної мови, які трансформуються в одиниці фольклорного різновиду мови художньої літератури. Таку трансформацію має відчувати сучасний філологічно освічений читач.

Ми погоджуємося зі ствердженням Г. Скіри, що «мова фольклору – не лише надійний матеріал для пізнання життя, історії, культури народу, а й цінне джерело для дослідження мистецтва слова, поезії мови. Адже народнопоетична творчість засвідчує особливу увагу до влучного, добірного слова, до оживлення його внутрішньої форми, образно-символічного змісту» [41, с. 238]. Для вивчення лексичної семантики, різноманітних транспозиційних варіантів, для виявлення фольклорних синонімічних рядів у мові фольклорних творів найкращим є функціонально-стильовий аналіз та жанрові його різновиди.

Аналізуючи семантико-стилістичні особливості мови української народної пісні, ми прийшли до таких висновків:

1. Визначаючи місце фольклору серед інших форм існування національної мови, було з'ясовано, що до мови української нації, крім літературної мови та діалектів, зараховуємо й мову усної народної творчості, що має наддіалектний характер
2. У сучасному мовознавстві також поширеною стала думка про те, що фольклор є окремим різновидом художнього стилю або ширше – окремий функціональний стиль літературної мови. А фольклоризми, як і архзаїзми, історизми, неологізми чи діалектизми, відповідно, належать до певної стилістичної групи лексики.

3. Залежно від лінгвістичного оформлення фольклорного (пісенного) твору виявлено мовні особливості пісень, що належать до різних жанрів: у веснянках, наприклад, стильове навантаження припадає а назви птахів, тварин, рослин, води (Дунай – велика вода, розлив води, заміжжя), а у жартівливих і ліричних піснях – на назви осіб за родом занять. Один і той же вислів набуває відмінного значення у контекстах пісень різних жанрів (сікти капусту: бабка капусту сікла – як капустоньку січе).
4. Поетичний словник народної пісні характеризується широкою амплітудою семантичних змін. Зокрема, виявлено, що лексеми «луг» і «дїброва» у багатьох піснях функціонують як синонімічні, а вислів «давати догану» – всупереч загальноприйнятому «знаходити недоліки, вади» – обігрується аж до набуття антонімічного значення.
5. До словотвірних особливостей народнопісенної мови відносимо такі, як: взаємомотивація дієслів та іменників (обліг (лежати облогом) → облогувати; заслужити → одержати заслужину; дрімати → дрімля); одночасне функціонування в тесті слів із мотивуючими та мотивованими основами: ялина, калина → ялиніти, калиніти; утворення синонімічного ряду словотвірних синонімів з функціонально однозначними, як правило, демінутивними, суфіксами: наймиток, наймитонько, наймитець, наймиточко, наймиченько; творення іменників із збірним поняттям за допомогою суфіксів -ств-: волівство, кумівство або -ин-: конина, тернина; поширеність оказіональних утворень із прикметниковим та іменниковим суфіксами -ист-, -яни- : качаниста, головиста, розмовляння; вживання складних слів, юстапозитів: хліб-сіль, щастя-доля, час-пора.

6. Сильова ознака народнопісенного слова – його динамічна семантика, яка ніби переливається з однієї граматичної форми в іншу, створюючи наскрізний семантичний мотив узагальненого тексту народної пісні, який реально існує в кількох варіантах. Ряди фольклорних синонімів відображають специфіку народнопісенного мислення – мислення формулами, в яких значення синонімів увиразнюється за рахунок їх внутрішньої форми, за рахунок текстового зіставлення (протиставлення) лексико-семантичних варіантів. Лексико-семантичне варіювання у народнопісенній мові охоплює внутрішньотекстові лексичні та лексико-фразеологічні явища, а також явища, характерні для всіх часово-просторових варіантів пісень, які об'єктивуються у видозмінених народнопісенних формулах.

Отже, у роботі визначено статус фольклоризмів як стилістичної категорії; фольклорне мовлення розглядається як наддіалектний тип мовлення, особливий функціональний стиль, що характеризується подібно до художнього стилю естетичною функцією; визначено лінгвістичні особливості та обґрунтовано принцип семантичного варіювання народнопісенної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич Н. Д. Фразеологізм як стилістичний засіб української народної пісні. Мова та стиль українського фольклору: зб. наук. праць. К.: ІЗМН, 1996. С. 74-80.
2. Березовський І. П. Загадки. Українська народна творчість. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 510 с.
3. Беценко Т. Лінгвофольклористика в парадигмі сучасної філологічної науки. Образне слово Луганщини: матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. ім. Віктора Ужченка (29 квітня 2016 р., Старобільськ). Вип. 15. Старобільськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С.41-52.
4. Білодід І. К., Ващенко В. С. Фольклорний компонент основи художньо-естетичних засобів мови. *Про культуру мови*. Київ: Наукова думка, 1964. С. 176-189.
5. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. Ленинград: Художественная литература, 1940. 649 с.
6. Веснянки: Українські народні пісні / Укладач Н. С. Шумада. К: Дніпро, 1984. 110 с.
7. Виноградов В. В. Великий русский язык. Москва: ОГИЗ, 1945. 172 с.
8. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. Москва: Гослитиздат, 1959. 656 с.
9. Гаївки / зібрав В. Гнатюк. Львів: НТШ. 1909. Т. 12. 267 с.
10. Гухман М. М., Семенюк Н. Н. О некоторых принципах изучения литературных языков и их истории. Москва: Известия АН СССР. ОЛЯ. Серия литературы и языка, 1977. Т. 36. № 5. С. 435-446.
11. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія / Луцьк: Волин націон.університет ім. Лесі Українки, 2010. 512 с.
12. Дей О. І. Поетика української народної пісні. Кив: Наукова думка, 1978. 252 с.

13. Десницкая А. В. Наддиалектные формы устной речи и их роль в истории языка. Ленинград: Наука, 1970. 235 с.
14. Евгеньева А. П. Очерки по языку русской устной поэзии в записях XVII-XIX вв. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1963. 348 с.
15. Єрмоленко С. Я. Народнописенний паралелізм і слова символи. *Українська мова і література в школі*. 1983. № 11. С. 41-48.
16. Єрмоленко С. Я. Естетична природа слова в народній пісні. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 7. С. 34-35.
17. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
18. Єрмоленко С. Я. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 211 с.
19. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. Київ: Наукова думка, 1987. 245 с.
20. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: [словник-довідник]. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
21. Жартівливі пісні (родинно-побутові) / Упорядники О. І. Дей, М. Г. Марченко (тексти), А. І. Гуменюк (мелодії). Київ. Наукова думка. 1967. 800 с.
22. Житецкий П. И. Мысли о народных малорусских думах. Киев, 1893. 275 с. Режим доступу: https://books.google.de/books?id=WCKVAAAAYAAJ&redir_esc=y
23. Історичні пісні. Київ: Вид. АН УРСР, 1961. 1068 с.
24. Квітка К. Етнографічний збірник. Т. 2. Українські народні мелодії. Київ: Слово, 1922.
25. Курс історії української літературної мови: у 2 т. Т. 1. [за ред. І. К. Білодіда]. Київ. : АН. УРСР, 1958. 456 с.

- 26.Лановик М. Б. Українська усна народна творчість: підручник / Київ: Знання-Прес, 2006. 591 с.
- 27.Лемківські народні пісні / Упорядник Іван Майчик. Київ: Музична Україна, 1970. 51 с.
- 28.Лемківські співанки / Зібрав і упорядкував М. Соболевський. Київ: Музична Україна, 1967. 320 с.
- 29.Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи. *Мовознавство*. 1981. № 2. С. 22-34.
- 30.Мова та стиль українського фольклору: збірник наукових праць / відп. ред. Ю. О. Карпенко. Київ: ІЗМН, 1996. 162 с.
- 31.Наймитські та заробітчанські пісні / Упоряд. С. Й. Грица. Київ: Наукова думка, 1975. 572 с.
- 32.Народні пісні в записах Михайла Павлика / Упоряд. О. Дей, В. Качкан. Київ: Музична Україна, 1974. 320 с.
- 33.Передрієнко В.А. Формування української літературної мови ХУІІІ ст. на народній основі. К: Наукова думка, 1979. 143 с.
- 34.Пісні з Волині / Упор. О.Ф. Ошуркевич (тексти), М. С. Стефанишин (мелодії). Київ: Музична Україна, 1970. 333 с.
- 35.Пісні кохання: Народна творчість / Упоряд., вступ. ст. та прим. О. І. Дея. Київ: Дніпро, 1986. 366 с.
- 36.Пісні Явдохи Зуїхи / Запис Гната Танцюри. Київ: Наукова думка, 1965. 810 с.
- 37.Потебня О.О. Естетика і поетика слова. Київ: Мистецтво, 1985. 301с.
- 38.Русалка Дністрова: фотокопія з видання 1837 р. Київ: Дніпро, 1972.135 с.
- 39.Русанівський В.М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. Київ: Наукова думка, 1985. 231 с.
- 40.Руснак І. Є. Український фольклор: навч. Посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 304 с.

- 41.Скіра Г. Фольклоризми як проблема перекладу (на матеріалі англомовних перекладів франкових казок). *Українське літературознавство*. 2008. Вип. 70. С. 238-244.
- 42.Співанки-хроніки: Новини / Упор. О. Дей, С. Грица. Київ: Наукова думка, 1972. 558 с.
- 43.Українська фольклористика. Словник-довідник / Укл. і заг. ред. М. Чернопиского. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 448 с.
- 44.Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. Київ: Наукова думка, 1974. 760 с.
- 45.Українські народні пісні в записах Михайла Стельмаха / Вступ, ст. «Ужинок з рідного поля» і упоряд. текстів В.М. Скрипки. Київ: Музична Україна, 1969. 118 с.
- 46.Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. Київ: Наукова думка, 1978. 326 с.
- 47.Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич. Київ: Наукова думка, 1982. 422 с.
- 48.Українські народні пісні: Родинно-побутова лірика / Упорядкув. Г. К. Сидоренко. Київ: Дніпро, 1964. Ч. 1. 585 с.; 1965. Ч. 2. 527 с.
- 49.Українські пісні, видані М. Максимовичем. Фотокопія з вид.1827 р. Київ: Вид АН УРСР, 1962. 343 с.
- 50.Филин Ф. П. Истоки и судьбы русского литературного языка. Москва: Наука, 1981. 326 с.
- 51.Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича. Київ: Наукова думка, 1983. 327 с.
- 52.Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.
- 53.Чумацькі пісні / Упоряд. О. Дей. Київ: Наукова думка, 1976. 490 с.

